

ГРУЗІЯ В ПОЛІТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ЩОДО ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ В ПОСТБІПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД

Пашаєва К. Ф.,

аспірант кафедри міжнародних відносин

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

У статті досліджено політику Сполучених Штатів Америки щодо регіону Південного Кавказу, зокрема динаміку зовнішньополітичного процесу між Грузією та Сполученими Штатами Америки. На особливу увагу заслуговують саме ці відносини, оскільки їх розвиток впливав на політику світового лідера щодо регіону загалом. У цьому контексті Грузія розглядається важливою складовою частиною збільшення впливу Сполучених Штатів Америки в регіоні та на пострадянському просторі. З появою інтересу у Сполучених Штатах Америки до Південного Кавказу наприкінці 1990-х років було проголошено основні політичні принципи, а саме: зміцнення суверенітету і підтримка незалежності держав регіону, вирішення територіальних конфліктів, пошук шляхів для зниження залежності країн регіону від Росії, надання допомоги у процесі проведення внутрішніх реформ. Дослідження має на меті аналіз політики провідного світового актора щодо Грузії на початку XXI століття, виявляє причини американської зацікавленості у Грузії, характеризує особливості співпраці у процесі її демократичного транзиту. Стаття є комплексним дослідженням політики Сполучених Штатів Америки щодо Грузії та чинників її формування в контексті аналізу основних аспектів двосторонніх відносин.

З кінця 1990-х років співпраця між Сполученими Штатами та Грузією була зосереджена на розбудові її демократичних інститутів. Відносини зі Сполученими Штатами Америки були і є вкрай важливими для грузинської держави, яка потребує зовнішньої підтримки. Прагнення країни до євроатлантичної та європейської інтеграції довгий час заохочувались глобальним лідером. Геостратегічне розташування Грузії та її відносини із країнами регіону важливі в контексті реалізації регіональних проєктів, зокрема енергетичних, а також готовністю слугувати плацдармом для політичного впливу Сполучених Штатів Америки і НАТО на Південному Кавказі. Особливо важлива для Грузії підтримка Сполучених Штатів Америки після російської агресії 2008 року щодо деокупації її територій, відновлення територіальної цілісності та подальшого зміцнення демократичних інституцій.

Ключові слова: Грузія, Південний Кавказ, США, євроатлантична інтеграція, Російська Федерація, зовнішня політика, НАТО.

Постановка проблеми. Постбіполярний період у міжнародних відносинах характеризується великими геополітичними змінами. Із цим пов'язано те, що в таких регіонах, як Південний Кавказ, відбувається зіткнення інтересів провідних світових гравців. З моменту набуття незалежності країнами Південного Кавказу проголошеними політичними принципами Сполучених Штатів Америки (далі – США) є зміцнення суверенітету і підтримки незалежності держав регіону, а також пошук шляхів зниження їх залежності від Росії, надання допомоги у процесі проведення внутрішніх реформ. На особливу увагу заслуговують відносини Грузії зі США, оскільки їхня динаміка впливала на політику світового лідера щодо регіону загалом.

У процесі дослідження використано статті закордонних науковців, які зробили значний внесок у вивчення зовнішньополітичних і геополітичних аспектів із зазначеної проблематики, а саме: Дж. Ніксі, Т. Джермана, Р. Гірагосяна, Є. Румера, Р. Сокольські, П. Стронські, К. Какачії, О. Гафарли, А. Анапіосян та інших.

Хочеться окремо відзначити аналітичний доклад із питань політики США щодо регіону Південного Кавказу «Політика США на Південному Кавказі: Вірменія, Грузія та Азербайджан» Є. Румера, Р. Сокольські, П. Стронські, які є провідними експертами Фонду Карнегі із програми Росії та Євроазії, а також «Південний Кавказ: драма на три акти» Дж. Ніксі – експерта та голови програми Росія та Євроазія Королівського інституту міжнародних відносин. Вказані дослідження надають комплексний і обґрунтований аналіз зовнішньополітичного процесу в регіоні, а саме висвітлюють різні аспекти американо-грузинських відносин.

Мета статті – проаналізувати розвиток відносин між США та Грузією на початку XXI ст., визначити причини зацікавленості глобального лідера в регіоні, а саме у Грузії, охарактеризувати особливості співпраці у процесі демократичного транзиту країни.

Виклад основного матеріалу. Загальні засади зовнішньої політики США щодо Південного Кавказу, зокрема Грузії, були закладені на початку 1990-х рр., що було зумовлено глобальними тенденціями та знайшло своє втілення в основних напрямках співпраці. Цими напрямами є: підтримка демократизації і політичного реформування, сприяння переходу до ринкової економіки країн регіону, співпраця у сфері безпеки і боротьби з тероризмом, комплексні зусилля з урегулювання регіональних конфліктів та їх медіації [1, с. 265].

Ці засади безпосередньо пов'язані з інтересами Сполучених Штатів Америки зі зниження російського впливу на Кавказі та в Центральній Азії, та метою забезпечення доступу до енергетичних ресурсів Каспійського регіону. Присутність Росії в цих регіонах зміцнює її політичні позиції на глобальному рівні, що суперечить зовнішньополітичним цілям США та їхніх партнерів. У свою чергу, наявність стратегічних інтересів у США щодо Південного Кавказу викликає занепокоєння в Росії, яка вбачає в інтеграції країн регіону з НАТО та Європейським Союзом загрозу власним інтересам [2, с. 53].

З появою інтересу у США до Південного Кавказу Грузія перетворилася на головного союзника глобального лідера в регіоні. На думку політичного експерта Торнике Шарашенидзе, саме протекція США дозволила Грузії розвивати і зміцнювати свою державність без російського впливу [3, с. 45].

Найбільш плідним періодом у відносинах між США та Грузією був період адміністрації Джорджа Буша-мл. та М. Саакашвілі. Саме із приходом у 2001 р. адміністрації Дж. Буша-мл. американська політика щодо Південного Кавказу активізувалася. Терористична атака 11 вересня 2001 р. і військові кампанії в Афганістані й Іраку вплинули на зовнішньополітичні пріоритети США. Є. Румер, Р. Сокольські та Пол Стронські вказують на те, що на зміну невирішеним проблемам пострадянського перехідного періоду прийшли виклики нової ери, як-от матеріально-технічне забезпечення військової операції в Афганістані, створення міжнародної антитерористичної коаліції та міжнародної коаліції для війни в Іраку [4].

У березні 2002 р. США оголосили початок програми «Навчання і оснащення» (“Georgia Train and Equip Program”) з озброєння та навчання збройних сил Грузії, яка була частиною операції «Непохитна свобода в Панкській ущелині». Програма була спрямована на захист Грузії від російського тиску, пов'язаного із прагненням перехоплення чеченських бойовиків, які могли укриватися в Панкській ущелині на території країни. У результаті проведення програми грузинським збройним силам було надано спеціалізовану допомогу і підвищено антитерористичний потенціал окремих підрозділів грузинської армії [1, с. 272].

Важливою віхою у відносинах між США та Грузією була «революція троянд» 2003 р. Нова грузинська політична еліта поставила перед собою амбіційну мету інтеграції із Заходом. Ці наміри були позитивно сприйняті США, оскільки в період президентства Дж. Буша-мл. сприяння розвитку демократії було головним пріоритетом американської зовнішньої політики. Тому наміри здійснити демократичні перетворення гарантували Грузії ще більшу підтримку Сполучених Штатів.

Політичні експерти вказують на те, що успіхи Грузії мали сприяти поширенню демократичної ліберальної моделі на пострадянському просторі, де зусилля США із просування демократії зустріли опір, особливо за президентства Володимира Путіна, за якого позначилися авторитарні тенденції в російській політиці. Аналогічні тенденції проявилися у країнах Південного Кавказу – династичний трансфер влади 2003 р. в Азербайджані, суперництво різних політичних угруповань у Вірменії, поширена корупція, зловживання владними повноваженнями та розквіт клієнталістських мереж ставили під загрозу процес демократичних перетворень [4].

Із приходом до влади М. Саакашвілі було остаточно оформлено стратегічний курс Грузії на євроатлантичну інтеграцію. Національна концепція країни зазначає, що членство Грузії в НАТО стане гарантією безпеки і стабільності грузинської нації, відіграватиме важливу роль у зміцненні стабільності в усьому регіоні [5]. Першими кроками в цьому напрямі було набуття членства в Раді Європи й участь як країни-транзитера в енергетичному проєкті Баку – Тбілісі – Джейхан. Ще в листопаді 2002 р. на саміті у Празі Грузія стала першою країною Південного Кавказу, яка висловила бажання вступити в Північноатлантичний альянс [6, с. 603].

У світлі цих подій США переорієнтували свою політику на Південному Кавказі з Азербайджану, газ і нафта якого могли б стати драйверами розвитку регіону, на Грузію, яка розробила програму реформ і обрала прозахідний політичний вектор. Це перетворило Грузію на безперечного лідера трансформацій на Південному Кавказі і на усьому пострадянському просторі. Однак Росія сприймала інтеграцію Грузії до західних політичних і військових організацій як загрозу власним інтересам, особливо в контексті розширення НАТО на Схід.

Грузія надавала і продовжує активно надавати військову та політичну підтримку коаліціям, які очолюють Сполучені Штати. Грузинські підрозділи, які пройшли навчання за програмами допомоги США, успішно брали участь у Міжнародних силах сприяння безпеці НАТО в Афганістані та відправила третій за кількістю військовий контингент для проведення операції в Іраку. Хоча Сполучені Штати під-

тримували Грузію, укріплюючи її сподівання на членство в НАТО, проте продовжували заохочувати Грузію співпрацювати з Росією над мирним урегулюванням відносин із сецесіоністськими регіонами – Абхазією та Південною Осетією, не заперечуючи проведення там Росією миротворчих операцій.

На думку аналітика Р. Грагосяна, Південний Кавказ є регіоном, який неможливо розглядати поза контекстом російсько-американських відносин. Перед американською політичною елітою стоїть завдання врівноваження наступальної позиції Росії в регіоні та підтримки співробітництва з Росією у сфері безпеки в контексті боротьби з міжнародним тероризмом [1, с. 281]. Саме тому адміністрація президента Б. Обама прагнула скорегувати політичну лінію, якої дотримувалися її попередники. Це передбачало перехід від агресивної односторонньої політики до більш узгодженого багатостороннього курсу. На тлі поступового виведення американських військ з Іраку ця зміна інтересів і стратегічних цілей новою адміністрацією призвела до зміни політики США щодо Південного Кавказу загалом [1, с. 273].

Російсько-грузинська війна 2008 р. є водорозділом в еволюції політики США щодо не тільки Грузії, але й Південного Кавказу. Російська агресія продемонструвала готовність протидіяти США у своїй сфері впливу, і що набуття членства в Північноатлантичному альянсі неприпустимо для будь-якої пострадянської держави. У свою чергу, США не були готові до конфронтації з Росією через євроатлантичні амбіції Грузії [4].

Під час конфлікту грузинський військовий контингент з Іраку було повернено до Грузії [7, с. 132]. Разом із наданням 30 млн доларів як гуманітарної допомоги та багаторічним пакетом економічної допомоги в 1 млрд доларів для стабілізації економіки, вирішення проблем переміщених осіб та підтримки демократичного розвитку країни [8, с. 132]. Українською була дипломатична підтримка, надана США, особливо в питанні невизнання суверенітету та деокупації Абхазії і Південної Осетії [3, с. 47].

Для Грузії конфлікт із Росією в серпні 2008 р. був руйнівним. Матеріальна шкода, завдана країні, оцінювалась приблизно в 1 млрд доларів, переважну кількість ударів завдано по військовим базам, аеродромам і зенітним системам [9, с. 16]. Водночас цивільні об'єкти значно не пошкоджені. На думку К. Какачії, найбільші втрати для Грузії були репутаційні, оскільки вона втратила імідж надійного об'єкта для інвестування, не змогла гарантувати безпеку транспортним маршрутам, які проходять її територією [9, с. 16].

Так, серпнева війна виявила ризики, пов'язані з функціонуванням енергетичного коридору в регіоні. Зрозумілою стала необхідність надання більш вагомих гарантій безпеки регіону західними гравцями, оскільки було продемонстровано, що регіональна енергетична інфраструктура є ціллю для нанесення ударів у процесі конфліктів [9, с. 16].

Незважаючи на зазначену вище шкоду, російська військова агресія не змогла змінити курс Грузії на демократичний розвиток та інтеграцію до НАТО [5]. Політичний діалог і практичне співробітництво із Грузією було посилено, зокрема через Комісію НАТО – Грузія та Річну національну програму. 9 січня 2009 р. укладена американсько-грузинська Хартія про стратегічне партнерство, яка передбачала поглиблення інтеграції з Північноатлантичним альянсом.

НАТО надає підтримку Грузії у процесі здійснення реформ, зокрема демократичних, виборчих і судових, а також реформування безпекового й оборонного секторів. Для кращої координації зусиль було створено Офіс зв'язку НАТО у Грузії. Альянс надає значну підтримку Грузії в питанні захисту її територіальної цілісності та суверенітету, заохочує учасників Женевських переговорів відігравати більш конструктивну роль для мирного врегулювання конфлікту, закликаючи Росію відмовитись від визнання південно-осетинського й абхазького регіонів незалежними державами [10].

Внесок Грузії в миротворчу операцію міжнародної коаліції в Афганістані позитивно вплинув на її імідж стратегічного партнера західних країн. Це було підтверджено на Лісабонському саміті НАТО 2010 р., на якому Грузію було включено в число аспірантів [10].

Експерти характеризують політику США на Південному Кавказі після російсько-грузинського військового конфлікту як спробу збереження статус-кво за відсутності нових ініціатив. США зосередились на запобіганні спалаху нового конфлікту між Росією і Грузією, допомогли Грузії у процесі переходу влади до нової політичної еліти [4]. Прихід до влади у Грузії у 2012 р. нової політичної сили – коаліції «Грузинська мрія» – не вплинув на зовнішньополітичні пріоритети. Після парламентських виборів 2012 р. уряд країни проводив більш стриману та збалансовану зовнішню політику, намагаючись встановити діалог із Росією, водночас дотримуючись курсу на інтеграцію з європейськими та євроатлантичними інститутами [6, с. 604].

Українська криза 2014 р. спричинила значні зрушення в політиці США на Південному Кавказі, загалом вплинула на євроатлантичну безпеку. Анексія Криму і подальші дії Росії продемонстрували не тільки протест проти вступу колишніх радянських республік до НАТО, а й російську опозицію щодо укладання угод про асоціацію з Європейським Союзом (далі – ЄС) [4]. На думку експертів, було покладено кінець епохи, коли ЄС, Росія і США спільно визнали ідею рівної відповідальності за колективну безпеку і відмовилися від концепції «сфер впливу», тому діючі засади зовнішньої політики США виявилися нерелевантними, а нові ще не були розроблені [4].

За часів адміністрації Д. Трампа політика США щодо регіону не зазнала змін. Дослідниця М. Аублаа зазначає, що США послідовно дотримуються політики невизнання сепаратистських режимів на території Грузії та інших країн пострадянського простору. У травні 2017 р. США на законодавчому рівні визнали Абхазію та Південну Осетію окупованими територіями, була накладена заборона на надання фінансової підтримки країнам, які визнали їхню незалежність, що є формою політичного тиску на ці країни [11, с. 317].

У 2016 р. укладено двосторонній Меморандум про поглиблення партнерства між Грузією і Сполученими Штатами у сфері оборони та безпеки, а також рамкову угоду на 2016–2019 рр., що розширили можливості модернізації грузинських збройних сил. Угода визначає довгострокові завдання двосторонньої співпраці Грузії і США та синхронізацію пріоритетів. У травні 2017 р. укладена Угода щодо обміну розвідувальною інформацією в боротьбі з тероризмом [12].

Також затверджено низку законопроектів, ініційованих Конгресом США 115-го скликання, спрямованих на збереження курсу на євроатлантичну інтеграцію країни, підтримку суверенітету, незалежності та територіальної цілісності, які засуджують російську окупацію грузинських територій [12].

Як відомо, Грузії для набуття членства в НАТО необхідно відновити територіальну цілісність та вирішити довготривалі сепаратистські конфлікти на своїй території. Однак укладений у листопаді 2014 р. Росією з Абхазією Договір про союз та інтеграцію, який передбачав створення російсько-абхазької об'єднаної групи сил, та аналогічний договір із Південною Осетією лютого 2015 р. негативно впливають на перспективи членства Грузії в НАТО [6, с. 605]. Тому перед Грузією все ще стоїть завдання пошуку політичного шляху врегулювання суперечки із сепаратистськими регіонами.

Т. Джерман зауважує, що НАТО, у свою чергу, усе ще не має чіткого стратегічного бачення Південного Кавказу та пострадянського простору [6, с. 614]. На Саміті НАТО в Уельсі 2014 р. Грузії так і не було надано ПДЧ. Проте діалог було поглиблено, і країна отримала істотну підтримку Альянсу, яка передбачає розбудову оборонного потенціалу, спільні навчання, зміцнення зв'язків та розширення можливостей взаємодії між сторонами, що знайшло свою втілення у відкритті спільного навчального центру НАТО – Грузія у Вазіані в серпні 2015 р. [13, с. 227].

Так, незважаючи на те, що Грузія володіє усіма інструментами для набуття членства: Комісія НАТО – Грузія, Щорічна національна програма, Істотний пакет НАТО – Грузія тощо, Альянс не готовим до розширення, особливо на тлі останніх подій. Передусім це пов'язано із зовнішньополітичною лінією Росії, яка перешкоджає розширенню НАТО на пострадянському просторі. Експерт вважає, що керуючись принципом гри з нульовою сумою у відносинах зі своїми сусідами, які бажають тісно співпрацювати з ЄС та НАТО, Росія стимулює появу нових розділових ліній на європейському субконтиненті [6, с. 614].

Висновки. Отже, підтримка незалежності та суверенітету країн Південного Кавказу є основою політики США в регіоні. У постбіполярний період діяльність Сполучених Штатів у регіоні була зосереджена на допомозі у процесі демократичного транзиту Грузії, разом із підтримкою прагнень держави до євроатлантичної інтеграції. Важливим аспектом присутності США в регіоні була участь в енергетичному секторі Каспійського басейну, а також попереджені посилення позицій Росії.

У свою чергу, Грузія була і є зацікавлена в розвитку відносин із глобальним лідером, використовує власні інструменти для його залучення в регіон, якими є її геостратегічне розташування і добросусідські відносини з Вірменією й Азербайджаном, що важливо в контексті реалізації регіональних проєктів, а також готовністю слугувати елементом політичного впливу США та НАТО на Південному Кавказі.

Важливий етап у політиці США в регіоні пов'язаний із «революцією троянд» 2003 р., яка стала імпульсом для демократичного оновлення південнокавказьких країн та поширення західних інститутів у регіоні. Грузія досягла значних успіхів у проведенні внутрішніх трансформацій. Проте серпневі події 2008 р., коли Росія вдалася до застосування сили для захисту своїх інтересів, вплинули на політику США не лише в регіоні, а й на всьому пострадянському просторі. Після цього політика США на Південному Кавказі фактично втратила свою опору, темпи співпраці США із Грузією необхідно було сповільнити у зв'язку з бажанням уникнути конфронтації з Російською Федерацією.

США надають значну дипломатичну підтримку Грузії і виступають на захист її територіальної цілісності, надавши Абхазії та Південній Осетії статусу окупованих територій. Урегулювання конфліктів у регіоні є важливим аспектом політики США, оскільки військова ескалація на Південному Кавказі може стати загрозою для союзників НАТО в Чорноморському регіоні, заважатиме реалізації економічних і енергетичних проєктів.

Pashaieva K. Georgia in the U. S. policy towards the South Caucasus during the post-bipolar period

Article studies policy of the United States towards the region of South Caucasus in particular the dynamics of foreign policy process between Georgia and the United States. It is noteworthy that development of these relations has influenced the world leader's policy towards the region as a whole. Within

this context Georgia is seen as a key element of the increasing U. S. influence in the region and the post-Soviet space. With the advent of the U. S. interest in the South Caucasus in the late 1990s basic political principles were proclaimed, such as strengthening of sovereignty and support for independence of regional countries, resolution of territorial conflicts, and finding ways to reduce Russia's influence in the region, as well as assistance in the process of internal transformation. The aim of the research is to analyze policy of the world leading actor towards Georgia at the beginning of the 21st century, identify reasons for American interest in Georgia, and characterize features of cooperation within the process of its democratic transit. The article is a comprehensive study of the U. S. policy towards Georgia and factors that shape it in the context of analysis of bilateral relations' main aspects.

Thus, since the late 1990s cooperation between the United States and Georgia has been focused on the development of its democratic institutions. Relations with the United States have been of the utmost importance to the Georgian state which needs external support. The country's aspirations for Euro-Atlantic and European integration have been encouraged for a long time by global leader. Further more, the geo-strategic location of Georgia and its relations with the region's countries, what is extremely important in the implementation of regional projects, in particular energy ones, as well as the willingness to serve as a strategic foothold for the U. S. and NATO political influence in the South Caucasus. Another important aspect of cooperation between the countries is the U. S. support provided to Georgia after the Russian aggression of 2008 for the de-occupation of its territories, restoration of its territorial integrity and further strengthening of its democratic institutions.

Key words: Georgia, South Caucasus, U.S., Euro-Atlantic integration, Russian Federation, foreign policy, NATO.

Література:

1. Гирагосян Р. Национальные интересы США и стратегии деятельности на Южном Кавказе. *Южный Кавказ – 20 лет независимости*. Тбилиси : Фонд Фридриха Эберта, 2011. С. 263–284.
2. Гударзи М., Лашаки А., Талеби С. Политика взаимного сдерживания России и Соединенных Штатов на Южном Кавказе: достижения и препятствия. *Кавказ & Глобализация*. 2014. Вып. 3–4. С. 47–58.
3. Шарашенидзе Т. Политика перезагрузки и ее влияние на Грузию. *В поисках путей нормализации российско-грузинских отношений* / под ред. М. Марианашвили. Тбилиси, 2014. С. 45–50.
4. Rumer E., Sokolsky R., Stronski P. U.S. Policy Toward the South Caucasus: Take Three. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/2017/05/31/u.s.-policy-toward-south-caucasus-take-three-pub-70122> (дата звернення: 02.11.2019).
5. National Security Concept of Georgia. URL: <https://mod.gov.ge/uploads/2018/pdf/NSC-ENG.pdf> (дата звернення: 02.11.2019).
6. German T. Heading west? Georgia's Euro-Atlantic path. *International Affairs*. 2015. Vol. 91. № 3. P. 601–614. DOI: 10.1111/1468-2346.12286.
7. Sadri H., Burns N. The Georgia Crisis: A New Cold War on the Horizon? *The Caucasian Review of International Affairs*. 2010. Vol. 4. № 2. P. 126–144. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/116295/CRIA_Spring_2010_Full%20Issue.pdf (дата звернення: 02.11.2019).
8. Nixey J. The South Caucasus: drama on three stages. *America and a Changed World: A Question of Leadership* / edited by R. Niblett. Hoboken, 2010. P. 125–142. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Americas/us0510_nixey.pdf (дата звернення: 02.11.2019).
9. Kakachia K. Challenges to the South Caucasus regional security aftermath of Russian – Georgian conflict: Hegemonic stability or new partnership? *Journal of Eurasian Studies*. 2011. Vol. 2. № 1. P. 15–20. DOI: 10.1016/j.euras.2010.10.005.
10. Декларация Лісабонського саміту. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natolive/official_texts_68828.htm (дата звернення: 02.11.2019).
11. Aublaa M. Possible Challenges to the Republic of Abkhazia in the Focus of Trump Administration's Geopolitical Interests in the South Caucasus. *Journal of Caucasian Studies*. 2018. Vol. 3. № 6. P. 307–323.
12. Гегелашвили Н. Политика администрации Д. Трампа в отношении стран Закавказья. *Россия и Америка в XXI веке*. 2019. № 1. DOI: 10.18254/S207054760004627-6.
13. MacFarlane S. Georgia's security predicament. *25 Years of Independent Georgia: Achievements and Unfinished Projects* / edited by G. Nodia. Tbilisi, 2016. P. 208–236.